

**KOMMUNIKATIV KOMPETESIYANI SHAKLLANTIRUVCHI
TARJIMA USULLARI**

Abdukarimova Dildora Raxmatullayevna

JDPI 2-bosqich Magistratura talabasi, Ingliz tili va adabiyoti fakulteti

Email: dilidora1997@gmail.com

Annotatsiya: Zamonaviy nutq faoliyati nazariyasi nuqtai nazaridan, til kompetensiyasini shakllantirishni (tilning tizimi va tuzilishi to'g'risidagi bilimlar) ustunlik bilan o'rganishning ba'zi bir texnika, masalan, tarjimani mustaqil bosqichi sifatida ajratib ko'rsatish mumkinligini tasavvur qilish soddalikdir. Til kompetensiyasini shakllantirish o'quvchining nutq faolligini ta'minlaydigan kommunikativ kompetensiyani shakllantirish bilan birga bo'lishi kerak. Tarjima nafaqat lingvistik, balki kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda ham qo'llanilishi mumkin. Bizning quyidagi izlanishlarimiz ham aynan tarjima sohasida kommunikativ kompetensiyaning o'рни va uni rivojlantirishdagi tarjima usullariga bag'ishlanadi.

Kalit so'zlar: tarjima, kommunikativ metod, o'quv-tarjima metodi, intensiv metod.

Kommunikativ yo'nalish til tizimining birinchi funktsional yoki situatsion-tematik jihatdan tanlangan, so'ngra til tizimining ichki mantig'iga muvofiq umumlashtiriladigan qismlarini intensiv va maqsadli o'rganishni nazarda tutadi.

O'quv tarjimasi esa kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish vositasi sifatida ham juda samarali. Nutq harakatini dasturlash, ayniqsa, nolingvistik muhitda, talabaning ona tili orqali, vositachilik bosqichidan o'tganligi sababli, nutq ko'nikma va malakalarining ona tilidan o'rganilayotgan tilga semantik o'xshashlik asosida o'z-o'zidan, ongsiz ravishda o'tishi muqarrar. Aynan shu nuqtada psixolog V. Belyaevning ongli-amaliy o'qitish usuli asoschilaridan birining nuqtai nazari tasdiqlanmaydi V.Belyaev chet tilida fikrlash ona tilidagi fikrlashdan sezilarli

darajada farq qiladi va buning natijasida tarjima chet tilini o'qitishning samarali vositasi bo'la olmaydi, deb hisoblagan.¹

O'quv jarayonida mohirona va maqsadli qo'llaniladigan shunchaki tarjima o'z-o'zidan ongsiz o'tkazishni ongli, boshqariladigan uzatishga aylantiradigan samarali uslubiy texnikaga aylanishi mumkin.

Yozishni o'rgatishda tarjimaning yuqori samaradorligini yuqorida qayd etgan edik. Ammo tarjima o'qishning ayrim turlarini o'rgatishda ham samarali hisoblanadi.

Tarjima o'ziga xos uslub sifatida turli xil sharoitlarda, ta'lim shakllari va profillarida (til muhitida va undan tashqarida, qisqa muddatli kurslarda va bakalavr, magistr o'quv kurslarida, filologlar va filolog bo'lmaganlarni o'qitishda va hokazo), yakuniy maqsadlarda farq qiluvchi turli xil ta'lim tizimlari (reseptiv, reproduktiv va mahsuldor ikki tillilik) qo'llanilishi mumkin.

Tarjima o'ziga xos uslub sifatida turli xil o'qitish usullarida qo'llanilishi mumkin (albatta, bevosita tarjima bundan mustasno). Shu bilan birga, turli usullar doirasida tarjima turli bosqichlarda qo'llanilishi va turli funktsiyalarni bajarishi mumkin.

Shunday qilib, tarjima-grammatik uslub uchun tarjima imkoniyatlari eng yaqqol namoyon bo'ladi: tarjima unda o'qitish va o'rganishning asosiy usuli sifatida ishlaydi. Ushbu usul hozirda tatbiq topa olmaydi, deb o'ylash noto'g'ri bo'lar edi. Ko'rinib turibdiki, u ingliz tilida maxsus adabiyotlarni o'qishni maqsad qilgan olimlarni tayyorlashni to'liq ta'minlaydi (bir komponent asosida, ya'ni til tizimi va uning birliklarini bilish asosida erishish mumkin bo'lgan retseptiv ikki tillilik, bunga izoh bo'lishi mumkin).

Tarjima ham suggestopedik o'qitish uslubida muhim rol o'ynaydi: darslarning mazmuni, tashkil etilishi va o'tkazilishi vositachi til yordamida amalga oshiriladi.

Tarjima global miqyosda taqdim etilgan ma'lumotlarni maqsadli tilda ona tili orqali tushunishni ta'minlaydi. Bundan tashqari, o'rganilayotgan tildan ona tiliga tarjima tushunishni nazorat qilish vositasi sifatida, grammatik ko'nikmalarning

¹ Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам: пособие для преподавателей и студентов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Просвещение, 1965. 227 с.

shakllanish darajasini nazorat qilish uchun ona tilidan o'z tilga tarjimadan foydalanish mumkin.

Audiolingual metod doirasida tarjima til va nutq birliklarining semantizatsiya vositasi, shuningdek, tushunishni nazorat qilish vositasi sifatida ishlatilishi mumkin.

Audiovizual o'qitish usuli odatda tarjima qilmaslik tamoyilini o'z ichiga oladi, ammo bu tamoyil, ba'zi mualliflarning fikriga ko'ra, audiovizual usulning kamchiliklari hisoblanadi, chunki tarjima qilmaslik yangi materialni kiritish bosqichida katta qiyinchiliklar tug'diradi.

Ongli-amaliy usul ob'ektiv ravishda tarjimadan foydalanishning eng keng imkoniyatlarini o'z ichiga oladi. Ularni universitetlarda filolog bo'lmagan chet ellik talabalarga o'zbek tilini o'rgatish misolida ko'rib chiqish qulay. Bu misol, birinchi navbatda, bu yerda anchagina uslubiy tajriba to'planganligi, ikkinchidan, bu mashg'ulotning nafaqat mazmunini, balki uslubiy tamoyillarni va hattoki ba'zi o'ziga xos texnikalarni ham o'zida aks ettiruvchi batafsil dastur bilan tartibga solinganligi sababli qiziqish uy g'otadi. Keyingi bayon uchun dasturning quyidagi ikkita xususiyati alohida ahamiyatga ega: 1) u o'rganishning asosiy vazifasini - dastur printsipini aniq ifodalaydi: kasbiy, ishbilarmonlik, madaniy va maishiy aloqa sohalarda talabalarning nutq faolligini ta'minlash. 2) tarjimani o'rganishning mustaqil jihati sifatida birinchi marta ta'kidlaydi.

Keling, avvalo o'rganish bosqichlari bo'yicha tarjimadan foydalanish dinamikasini ko'rib chiqaylik. Ma'lumki, tarjimani ta'lim jarayoniga qachon joriy etish masalasida ikkita ekstremal nuqtai nazar mavjud: biriga ko'ra, tarjimadan faqat boshlang'ich bosqichda foydalanish mumkin, keyinchalik uni asta-sekin yo'q qiladi; ikkinchisiga ko'ra, aksincha, faqat rivojlangan bosqichda. Ikkinchi nuqtai nazar murakkab dasturlarda keltirilgan. Ikkala yondashuv ham bizga bir yoqlama ko'rinadi. Tarjima butun o'quv jarayoni davomida qo'llanilishi mumkin - boshlang'ich bosqichdan to yuqori bosqichga qadar, solishtiring. Shu bilan birga, har bir bosqichning mazmuni va o'ziga xos maqsadlariga qarab tarjimaning turlari, vazifalari, tarjima materialining birliklari: alohida iboralar – leksikogrammatik konstruksiyalar – butun matn o'zining funksional-stilistik va janr-tematik jihatdan

o'zgaradi. Murakkab dasturlarda tarjimadan foydalanish dinamikasi o'quv bosqichlarining mazmuni va maqsadlari bilan belgilanadi. Dastlabki bosqichda tarjima nutq va yozish ko'nikmalarini o'rgatishda yordamchi rol o'ynashi mumkin, lekin asta-sekin uning turlari va ko'rinishi murakkablashadi va rivojlangan bosqichda u mustaqil jihat sifatida ishlaydi.

O'qitishning dastlabki bosqichida ikkita asosiy vazifa hal qilinadi: 1) tilni muayyan kundalik vaziyatlarda muloqot vositasi sifatida o'rgatish, 2) tilni ilmiy ma'lumot olish vositasi sifatida o'rgatish. (O'quv jarayonida odatda ta'limning tegishli kichik bosqichlari yoki aspektlari ajratiladi.)

Tilni til muhitida muloqot vositasi sifatida o'rgatishda, tabiiyki, o'rganilayotgan tilda nutqning to'g'riligiga e'tibor qaratish bilan birga, tinglash, tushunish, gapirish ko'nikmalarini rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi. Bu bosqichda tarjima til materiali ustida ishlashning barcha bosqichlarida: tanishtirish, mustahkamlash, o'rgatish jarayonida, shuningdek, o'quvchilar bilim va malakalarini nazorat qilishda qo'llaniladi. O'rganilayotgan tilning tuzilmalarini tarjima shaklida amalga oshirilgan ona tili bilan taqqoslash ushbu bosqichda ayniqsa muhimdir, chunki u lingvistik ongning shakllantirishning boshlang'ich nuqtasi bo'lib xizmat qiladi. Taqqoslash o'quvchilarda o'rganilayotgan tilning tarkibiy o'ziga xosligi haqida tasavvur hosil qiladi, o'qituvchiga talabalar uchun ingliz tilidagi haqiqiy qiyinchiliklarni hisobga olish imkoniyatini beradi, xatolarning asl sababini aniqlaydi va shu bilan o'rgatish va o'rganish jarayoni yanada maqsadli bo'lishiga imkon beradi. Ushbu taqqoslash interferensiya natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qiyinchiliklar va xatolarni hisobga olgan holda yangi materialni tushuntirishning eng samarali va iqtisodiy usulini ta'minlaydi. Taqqoslash talaba psixologiyasi nuqtai nazaridan ham samaralidir, chunki bu talabaning noyob qoidalar orollari istisnolar dengizida yo'qoladigan, tilni noto'g'ri tartiblangan va mantiqsiz mavzu sifatida qabul qilishini yengishga imkon beradi. Muayyan tilga qaratilgan dastlabki bosqich darsliklarida odatda til kompetensiyasini shakllantirishga hissa qo'shadigan tarjima mashqlari bo'lishi bejiz emas.

Tilni ilmiy ma'lumot olish vositasi sifatida o'rgatishda, lu g'at to'plashning intensiv jarayoni sodir bo'lganda, tarjimadan semantizasiyaning samarali usuli sifatida foydalanish mumkin. Ushbu kichik bosqichda, masalan, ingliz tilida atamalarning shakllanishi qonuniyatlarini tezda o'zlashtirish va terminologik minimumni to'plash uchun atamalar va terminologik birikmalarning tarjimasi taklif qilinishi mumkin.

Mutaxassislik profili bo'yicha bilim olish vositasi sifatida amaliy tilni bilish muammosi to'liq hal qilinadigan asosiy bosqichda², o'quv, badiiy va ilmiy moslashtirilmagan matnlarni o'qishda, mutaxassislik bo'yicha ma'ruzalarni tinglashda, mazmuni tushunishning zarur sharti sifatida tushunishni, birinchi navbatda, tarkibiy-og'zaki materiallarni ta'minlash eng keskin masalalardan hisoblanadi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bu davrda ko'p sonli leksik va grammatik tuzilmalar bosimi ostidagi aralashuv natijasida yuzaga kelgan xatolar jonlanadi. Grammatik konstruktsiyalarni noto'g'ri ishlatish mantiqiy xatolarga olib keladi. Shu sababli, o'quv jarayonini mazmunli tushunishga qaratilganligidan qat'i nazar (bu bir qator ekstralingvistik omillarga bog'liq) yoki faqat tarkibiy-og'zaki tarjima, bu ona tili bilan solishtirganda chet tili mexanizmidan xabardorlikni ta'minlashning samarali vositasi bo'lib chiqadi. Tarjima bu yerda berilgan shartlar va vazifalar uchun optimal kompleks mashq vazifasini bajaradi, bu matnni tashkil etishning turli jihatlari va darajalarini qamrab olishga imkon beradi. Ushbu bosqichda bosma matnni yozma (lug'atsiz va lug'at bilan) tinglash orqali, og'zaki (masalan, filmdan), tayyorlangan va tayyorlanmagan, kichik ma'lumotli matnlarni iborama-ibora va paragraf-iborali tarjima qilish tavsiya etilishi mumkin. Ushbu bosqichda talabalar boshqa tilning tuzilishiga o'tishning umumiy ko'nikmalarini ta'minlaydigan oddiy tarjima ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak.

² Сулаймонов М. Опыт научного обобщения проблем художественного перевода в аспекте сопоставительной стилистики. АКД, - Ташкент, 1974. 22 с.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Q.Musayev. Tarjima nazariyasi va asoslari. Toshkent. Fan nashriyoti. 2005.
2. Salomov G'. Til va tarjima. Toshkent. Fan. 1966.
3. Sulaymonov M. Опыт научного обобщения проблем художественного перевода в аспекте сопоставительной стилистики. АКД, - Ташкент, 1974.
4. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам: пособие для преподавателей и студентов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Просвещение, 1965.
5. Longman dictionary.1978.